

Georg Kühlewind Alapítvány

Ötvennegyedik hírlevél

Alapítványunk 54. hírlevelében *Ungár István* írásait olvashatják J. S. Bach, Mozart, Muszorgszkij, Puccini és Bartók befejezetlen műveiről. Ellenpontként egy tökéletesen befejezett, lekerekített életmű: Verdié.

Fenyő Ervin

*

Távozóban

Mindig is csodálattal és – bevallom – némi irigységgel tekintettem azokra a szellemi zeneóriásokra, akik maradandó életművükön túl megkülönböztetett szépséggel távoztak. Mintha azzal is üzentek volna. Kiváltságnak hiszem, ami keveseknek adatott meg.

Johann Sebastian Bach, a kontrapunktikus szerkesztés atyja *A fúga művészete* (Die Kunst der Fuge) című összegző gyűjteményében lírai és bravúros darabokat sorakoztatott fel. A szigorú mester utolsónak megírt fúgájában a téma saját nevének hangjegyekbe illesztése, merthogy az is zene: B. A. C. H. Ez a téma már nem tudott kiteljesedni a polifónia mind dúsabb szövevényében, mert ez a „névalírás”, ez a „dedikálás” megszakadt Bach 1750. július 28-án bekövetkezett halálával.

Egy legenda szerint, amikor megkérdezték Bachtól hogy mennyi ideig tart számára egy bonyolult fúga megírása, állítólag azt válaszolta: „Ó, az nem hosszú idő, de megfelelő témát találni, az hónapokba, sőt évekbe is telhet.” Úgy tűnik, egy egész emberi élet kellett, ameddig Bach „rálelt” erre a zenetörténelmi jelentőségű fúgatémára, ha csak nem szándékosan várt vele. A témának önálló utóélete is lett, többek között Liszt Ferenc híressé vált orgonafantáziájában.

A fúga művészete az a kivételes lezáratlan zenemű, amelyet lényegében senki nem fejezett be. A Bach költészete iránt táplált mítosz, a géniusz tisztelete okán talán joggal nem mertek hozzányúlni. Amúgy nem tudni, Bach milyen hangszerre vagy hangszer-együttesre gondolt, ugyanis a fúgákat szólam-számától függően jegyezte le. Pontosabban ilyen megjelölés nincs a kompozícióban, esetleg későbbre tervezte, vagy ez sem véletlen.

Éppen ezért előadják zongorán, két zongorán, orgonán, sőt akár zenekarral is.

Az igazi talány nem *A fúga művészete* hangszerelésének milyenségében rejlik, hanem Johann Sebastian Bach egyszerű emberi ésszel felfoghatatlan, az örökkévalóságot magába foglaló, a rákövetkező évszázadok zenei gondolkodását meghatározó hatalmas életművében.

Bach az, akinek muzsikája megkerülhetetlen.

A *Brandenburgi* és önálló hangszeres versenyművek, a *Das Wohltemperierte Klavier*, a szólószvittek, kantáták, a *H-moll mise*, *Karácsonyi oratórium*, a passiók, megannyi világi és egyházi kompozíció irányadó utat jelölt ki a jövő nemzedékek zeneszerzői számára. Erre tett

volna netán végső pontot a *Die Kunst der Fuge*. Ám a kapu nyitva maradt, tán nem is baj, mert éppen ezáltal is ösztönöz más és más irányba, a belőle építkező, megújuló folytatásra.

Ismeretes, hogy Wolfgang Amadeus Mozart egy megrendelt gyászmise (*Requiem*) alkotása közben hunyt el. Mindössze harminöt esztendősen. Halálának körülményei meseszerűek. Igaz, Mozart maga a mese. A csodagyermektől a bölcsesség, a sötét gonoszság fölött győzedelmeskedő jóság és igazság szentélye szilárd, oltalmazó falainak megteremtéséig, a kis divertimentóktól az istenek szomszédságába költöző diadalmos muzsikáig (*A varázsfuvola, Jupiter szimfónia*) vezető úton a meseszerű csoda megmaradt, de eközben harmincöt évesen Mozart „megöregedett”.

A *Requiem* zeneszerzője már nem fiatalember. Mozart fölött rohamlépésben felgyorsult az idő. A végtelenbe mutató nyitótétel, a szédítően sodró erejű *Kyrie* fuga, a simogató *Recordare*, a mélység és magasság (földi indulat, égi béke) szembeállítás a *Confutatis*-ban egy, az élet minden fájdalmán és örömen túli ember lelki gazdagságáról tanuskodik. Akkor még nem szóltam a *Requiem* alaphangnemében – d-moll – ránk zúduló *Dies irae* félelmetes víziójáról. Ez a darab is megszakadt – tudományos kutatások szerint – a *Lacrymosa* kitörölhetetlen sirató könnyeivel, mert Mozart ezalatt átlépte a halhatatlanság kapuját. Hátrahagyta Sussmayr-re vagy másokra a gyászmise befejezését.

Az elsírt, vigaszt kereső könnyek segítették át a másik partra. Fenséges és gyönyörű álom fogta a kezét, és már nem eresztette el többé.

Lehet ennél szebben meghalni?! És élni?!

Giuseppe Verdi megélte a valódi öregséget. Ő utána nem maradt befejezetlen alkotás, távozása éppen attól csodálatos, hogy csodálatra méltó életútja sem maradt lezáratlan.

Operái tragikus sorsú hősnők, hősök sorsát követik nyomon Gildától Violetán, Leonórán, Richard grófon, Posa márkin át Aidán és Radamesen keresztül Otelloig és Desdemonaig, hogy azután legvégül jöhessen a csattanó: egy ízig-vérig sziporkázó, fejedelmi vígoperával.

A meglett korú, iszákos, nagy pocakú, öntelt Falstaff, miután alaposan megleckéztették az erre szövetkezők, önnönmagán és valamennyiünkön kedélyesen csúfolódik, jóízű közös kacagásra buzdít. Ezután már lehetetlen operát írni! Nem is írt Verdi. A mókás, kivagyiságból hengegő Sir John Falstaff valahogy mégis szeretni való. A komédia végén nemcsak, hogy levonja a tanulságot, de derűt sugároz minden szereplőre és miránk is éppen azzal, hogy megbölcsül. Mintha legbelül egy kissé Prosperóvá válna, aki Shakespeare utolsó drámájában eltöri a varázspálcát.

Ám a nyolcvan éven túli Verdi mégsem így akart elköszönni. Négy vallásos kórusműve (a cappella és zenekari kíséretes), a *Quattro pezzi sacri* (Négy vallásos darab) beavatás a mennyei birodalomba. Ahogyan a *Stabat Mater* záró ütemeivel ünnepélyesen és magabiztosan fellépdél a Paradicsomhoz vezető díszes lépcsőkön, és meg is érkezik oda, ahogyan Dante szövegének felhasználásával letisztul a *Laude alla virgine Maria* a cappella nőikara, ahogyan imára borul az *Ave Maria* és dicsőít a *Te Deum*, az hálaadás egy gazdag és hosszú életért a Teremtőnek. Ráadás a nagyrészt operákból összeállt életmű végén. Azáltal, hogy jóval szerényebb előadó-apparátust kíván az operáknál, bensőségebbé, meghittebbé váltak ezek a vallomásszerű muzsikák.

Hiszem, hogy Verdi megbékélve szállt a ladikba. Ideát már nem volt semmi tennivalója, odaát pedig van mit kipihennie. Örök álmát Annuska (Nanett) és tünderei, valamint az általa angyalok közé emelt hősnői és saját imái vigyázzák.

Visszakanyarodva a befejezés nélkül maradt zeneművekhez, Muszorgszkij *Hovanscsinája* is ezek körébe tartozik. Az eredetileg katonai pályára készülő Muszorgszkij az

oroszl zene – abban új irányokat feltáró őstehetsége által – egyik legnagyobb alakja lett. Az orosz népzene felkutatásáért és felfedezéséért csoportosult Oroszl Ötök tagjaként e hatalmas dalkincs mélyen beépült kompozícióiba.

Ebből a nagyhírű zenei közösségből lett állandó segítőtársa az ugyancsak zseniális zeneköltő: Rimszkij Korszakov. Szakmailag ő volt a tanultabb, ezért nagyrészt ő hangszerelte Muszorgszkij zenekarra szánt műveit. Ő fejezte be *Hovanscsina* című operáját. Az *Éj a kopár hegyen* (szimfónikus költemény), a *Borisl Godunov* és a *Hovanscsina* Rimszkij Korszakov zenekari átültetésében vált világhírűvé.

Ám az a prológ, ami a *Borisl Godunov* nyitóképe, benne a meghurcolt, jajgató néppel Moszkvában, az az órajelenet, ami az önkívületbe kergetett cár önmarcangoló rémületének megjelenítése, Muszorgszkij által válhatott igazán szívbemarkolóvá, akárcsak népszerű zongoraciklusában, az *Egy kiállítás képei*-ben a *Bydlo* vagy a *Katakombák* mázsás súlya.

Ez határozza meg *A halál dalai és táncai* vagy a *Gyermekkuckó* dalsorozatát is.

A *Hovanscsinát* bevezető *Hajnal a Moszkva folyó felett* (az opera előjátéka) szerelem az anyaföld és annak fővárosa iránt. A zeneirodalom egyik legmegindítóbb hajnalzenéje.

A tizenhetedik században játszódó opera utolsó előtti jelenetében a meglehetősen rátarti és büszke, döllyfős Hovanszkij herceget díszruhába öltöztetik, mert egy álmezhívásra készül a Nagy Tanácsba. Kevélyisége nem ismer határokat, nem sejtve, hogy ez csapda. Kényeztető lányok énekelnek egy, az egyszerűségében megkapó öltöztető-dalt:

„A vízen játszik két hattyú, ladu, ladu,

Egy éjsötét s egy hótiszta, ladu, ladu.”

Időmegállító nóta ez, egy gyilkosság előtt, melyet halálos ellensége, Szaklovityij megbízásából egy bérgyilkos hajt végre a hercegen. A kép azzal zárul, hogy Szaklovityij gyúnyosan nevetve énekl: „A fényes hattyút dicsérik, ladu, ladu”. A gúny része az, hogy a korábbi dalt idézi fel, kifigurázva azt. Borzongató ütemek. Úgy tudni, hogy Muszorgszkijnek is ez a hattyúdala. Az operát záró Márfa máglya-jelenete már teljes egészében Rimszkij Korszakov munkája. Hattyúdallal búcsút venni – még, ha a sors akarta is így – megrendítően felemelő. Muszorgszkij rövid élete 1881-ben véget ért, de mintha átnyújtott volna egy stafétabotot a huszadik század modern zenéjéhez, így lehetett bizonyos értelemben egyenes folytatója az ebben az évben született muzsikugénusz: Bartók Béla.

Aligha tudok elképzelni olyan operarajongót, aki előtt ne volna ismert annak az 1926. április 25-i előadásnak a híre, amely a Milánói Scalában zajlott le. Arturo Toscanini vezényelte a *Turandot* bemutatóját, amikor is Liu halálát követően letette a karnagyi pálcát, és könnyes szemmel a közönség felé fordulva azt mondta: „Itt halt meg Puccini.”

Giacomo Puccini a *Turandot* írása közben, 1924-ben hunyt el. Az operát Alfano fejezte be. Operáival Puccini igazi világhíró volt: a *Bohémélet* Párizsban (részben a *Manon Lescaut* is), a *Tosca* Rómában, a *Gianni Schicchi* Firenzében, *A Nyugat lánya* a *Manon* zárójelenetével együtt Amerikában, a *Pillangókisasszony* Japánban, a *Turandot* pedig Kínában játszódik.

A Verditől megörökölt bel canto-t részben átmenekítette az új évszázad merész átalakulásába. A közönség szívét máig megdobogató hősnői: Manon, Angelica nővér, Lauretta, Mimi, Cso-cso-szán mellett talán a rabszolgány Liu a legszeretreméltóbb. Önfeláldozása némi rokonságot mutat Monteverdi Drusilájával a *Poppea megkoronázásából*. Kalaf herceg és Turandot boldog egybekelése nem könnyen befogadható ellenpontozása a halálra kínzott Liu szenvedésének. Talán nem véletlen, hogy Puccini szíve itt szakadt meg. Lauretta kivételével hősnői életüket veszítik, és addig is sok gyötrelmet éri őket. Liu soha nem tapasztalhatta meg a boldogságot, hacsak nem odaadó szerelmes érzéseinek áldozataként a halálában. Magával vitte Puccinit is.

– A harmadik zongoraversenyt Önnek szánta Bartók Béla – mondja kérdően Bónis Ferenc Pásztory Dittának, Bartók özvegyének egy lemezre is rögzített interjút.

– Igen – hangzik a válasz, és én bizony elsápadok. Elképzelem ugyanezt a kérdést Gyarmati Fannihoz Radnóti *Hetedik ecloga* vagy a *Levél a hitveshez* című verséről, és az igenlő válasz ugyanígy elsápasztó lehetne. Felfoghatatlan, hogy a „megajándékozottak” mekkora érték „birtokosai”.

A Bartók versenymű lassú tétele fogalommá vált. Beethoven Op. 132. *a-moll vonósnégyes* hálaénekét idézve, valamint a *G-dúr zongoraverseny* (No. 4. Op. 58.) második tételének zongora és zenekar közötti torokszorító dialógusát is beépítve, a gyógyíthatatlan betegségben szenvedő Bartók vigaszzenéje ez, a maga és szerettei, mindenekelőtt az őt fáradhatatlanul ápoló Ditta számára. A Bartók lassútétel első egységében a zongora és a zenekar vonósai egymást felváltva szólalnak meg, míg a befejező szakaszban egymásra találhatnak és megható összhangban, csendességben távoznak.

Bartók harmadik zongoraversenye játékos humort is tartalmaz, például az első tételben a *Cipósütés* című kórusdarabjának végéről való tréfás tercek (Gisz-E) ismételtetései utalva („Eszi, szedi”).

A virtuóz zárótétel bizonyossága annak, hogy a hajdani tanítványból lett hitvestárs igazi zongoraművész is volt, hiszen neki írta Bartók Béla ezt a zongoraversenyt. Azonban ismereteim szerint Ditta soha nem játszotta el, a gyász okozta seb miatt. A kompozíció utolsó 17 ütemének papírra vetett hangszerelését kíméletlenül megakadályozta a végzetes leukémia. Serly Tibor pótolta a hiányt. A művet Sándor György játszotta el először egy évvel Bartók halála után, 1946-ban.

Bartók maga is zongorista volt. Thomán István növendékeként, aki eleinte méltatlankodott, hogy miért hanyagolja a zongoragyakorlást, hiszen pódiumművészeket születt. Később ez a méltatlankodás alábbhagyott *A kékszakállú herceg vára*, a *A fából faragott királyfi*, a *Cantata profana* és számos zongoramű zeneszerzőjével már elnézőbbé vált a kiváló zenepedagógus. Igaz, a Zeneakadémián Bartók mindig is zongorát tanított, a zeneszerzést „csak” művelte. Magasztosnak gondolom az olyan elmúlást, amilyen alkotás közben vagy annak teljes befejezését követően következik be.

Mint írtam, kissé irigykedem azokra, akik így mehettek el. Velem, sajnos, ez nem történhet meg. Objektív akadályai vannak. Ám, ha választhatnék muzsikát akkorra, amikor majd menni kell, én beérvén akár Schubert *A szép molnárlány* (Die schöne Müllerin) című dalciklusából a ringató *A patak bölcsődalával* (Das Baches Wiegenlied).

Telhetetlen lennék?

De mennyire!!

Ungár István